

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ КИТАЮ В ДЕРЖАВНО-СУСПІЛЬНІЙ СИСТЕМІ КНР У ПЕРІОД “РЕФОРМ ТА ВІДКРИТОСТІ”: СПРОБИ ПРИСТОСУВАННЯ ДО НОВИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ

М. Таран

Тема багато в чому феноменальних економічних реформ у Китайській Народній Республіці (КНР) вже тривалий час перебуває в центрі підвищеної уваги не лише з боку фахових економістів, але й соціологів, політологів та істориків, адже йдеться не лише про економіку. Стратегія “реформ та відкритості”, як модель економічної перебудови (чи відбудови) Китаю, стала результатом переосмислення історичного досвіду країни й своєрідною „роботою над помилками” вищої номенклатури Комуністичної Партії Китаю (КПК). Китайським комуністам, на відміну від ідеологів КПРС, в стислі терміни вдалося здійснити швидко ідейно-ціннісну трансформацію, відмовитися від абстрактних ідейних догматів та закласти основу стабільного й послідовного продовження суспільно-економічних реформ. Твердження про те, що економіка починається з політики і безпосередньо впливає на неї стало вже аксіоматичним. Розуміння явища китайського економічного дива в такому випадку буде неповним, якщо за об’єкт обрати лише економічний механізм і не звертати увагу на політичне забезпечення еволюції Китаю.

Запропонована стаття присвячена проблемі місця та ролі Компартії Китаю в нових історичних умовах, в період економічних ліберальних реформ які, на перший погляд, повинні б заперечувати централізацію, ідеологізацію і навіть авторитарну політичну модель. Висвітлюючи проблематику взаємовідносин та взаємовпливів в рамках “партія – держава – суспільство” ми торкнемося деяких деталей політичного механізму, суспільно-політичної ситуації а також дискусії стосовно перспектив на напрямків розвитку політичної системи КНР. Звичайно, в межах лише однієї статті ми не можемо претендувати на вичерпність. Поза увагою автора залишаються питання ідеологічної ідентифікації КПК, особливостей внутрішньопартійної боротьби, співвідношення ідеологічного та цивілізаційного начал тощо, – проблеми, які так чи інакше пов’язані з темою публікації проте вимагають окремого концентрованого розгляду.

Якщо брати до уваги колосальний масив наукових публікацій, присвячених сучасному Китаю та звернути увагу на висвітлення проблеми функціонування КПК за нових умов то, як це не парадоксально, ми знайдемо обмаль робіт. У вітчизняній історіографії ця тема безпосередньо ще не зачіпалася. Внутрішньополітична ситуація в Китаї постійно перебуває в полі зору російських фахівців котрі в своїх публікаціях і монографіях тим чи іншим чином торкаються предмета нашого аналізу. Американська та китайська історіографії зі зрозумілих причин багаті на різноманітні наукові розробки. При цьому слід зауважити, що для гуманітарної науки в КНР на деякі теми, пов’язані з роллю КПК в сучасних процесах у Китаї накладено ідеологічне табу. Це досить добре проглядається в китайській періодиці, в тому числі й науковій навіть із назв статей, де, відповідно до офіційних ідеологічних настанов більше інтерпретуються, ніж критично аналізуються проблеми взаємовідносин правлячої партії та суспільства.

З моменту свого заснування в 1921 р. не зважаючи на марксистсько-ленінський та маоїстський ідейно-теоретичний і пропагандистський сплав КПК неодноразово демонструвала значну практичну гнучкість, коли навіть ідеологічна основа

підпорядковувалася насамперед конкретним політичним завданням. Союзи з Гоміньданом змінювалися на періоди воєн, радянсько-китайська дружба 1950-х рр. в наступні майже три десятиліття швидко “переросла” в затяжний міждержавний конфлікт. Антиімперіалістична риторика Пекіна аж ніяк не заважала останньому почати нормалізацію відносин з “основною імперіалістичною державою” і завершити її встановленням дипломатичних відносин з Вашингтоном у 1979 р. Майже два десятиліття насамперед ідеологічних програм – “великого стрибка” та “культурної революції” змінилися на прагматичний період “реформ та відкритості”. За короткий період КПК перетворилася з ідеологічної партії, основним завданням якої було дотримуватися певних маоїстських політичних стандартів та настанов у реформістську силу, що на практиці впроваджувала нові елементи в суспільно-економічне життя країни, які, до того ж, суперечили ідеологічним кліше.

В результаті сучасний Китай являє собою унікальне поєднання ринкової економіки (нехай і з офіційним додатком “соціалістична”) та своєрідної ідеології марксистсько-ленінського типу в інтерпретації Мао та Ден Сяопіна. У той час, як в економічній сфері протягом тривалого часу спостерігається неабияка динаміка зростання кількісного та якісного, на макроекономічному рівні, в фінансовій сфері, технологіях, то політична система залишається практично замороженою. Події на площі Тяньаньмень у червні 1989 р. стали сигналом, що політичної реформи, в сенсі переходу до реальної багатопартійності в країні не відбудеться і КПК утримуватиме політичну гегемонію в країні. Як одна з реакцій керівництва КНР на такі виступи було зупинено процес м’якої політичної реформи, що полягала в поступовому розмежуванні функцій державних та партійних органів.

Дії китайського керівництва в той час видавалися певним реліктом маоїстської доби, – придушення будь-якої опозиційності, боротьба з інакودумством. Чимало критиків Пекіна вказувало на надзвичайну консервативність таких кроків. Кінець 1980-х став епохою демократизації, коли один за одним падали диктаторські режими. Світовий політичний досвід (найбільш характерний у випадку з Чилі, Бразилією, Республікою Корея та Тайванем) свідчив, що репресивні режими, проводячи ліберальні економічні реформи закладали під себе, таким чином, міну сповільненої дії. Поява нових соціальних економічно активних та добре освічених груп, інформаційна глобалізація, розширення контактів між суспільствами призводили до т.зв. “охолодження” диктатур і, згодом, до їхньої руйнації. Але у випадку з Китаєм на сьогодні можна говорити про інший парадокс – вдалі економічні реформи та капіталізація китайського соціуму, поява нової категорії т. зв. “червоних капіталістів”, збільшення середнього класу загалом не позначилися на позиціях КПК в суспільстві.

Цей парадокс пояснюється тим, що реформи загалом принесли позитивні соціальні результати, ставши своєрідним історичним карт-бланшем КПК. Ініціювавши новий економічний курс Ден Сяопін та його оточення мали за мету в тому числі зберегти китайську державу після десятиліть експериментів та руйнації, врятувати імідж партії в очах китайського суспільства. Ідея економічних реформ зародилася саме в партійному середовищі, перетворившись на таку собі політичну мантру, яка повторюється в офіційних промовах та документах. Проте разом із виразом “побудови комуністичного суспільства” як основної мети діяльності партії ставляться конкретні економічні й політичні завдання, приміром збільшення ВВП чи досягнення “рівня середньої заможності”. Термін комунізм, таким чином, в суспільній свідомості асоціюється з конкретними позитивними результатами. У зв’язку з цим змінилося й обґрунтування нової історичної ролі КПК, – це вже не просто партія-засновниця КНР, але двигун реформ. І саме економічна політика, а не марксистсько-маоїстська ідеологія стали основним ідейним фундаментом соціальної стабільності.

Зміни в господарстві є результатом утвердження нового способу мислення правлячої еліти, що, в свою чергу, пов'язано з якісними змінами останньої. За роки існування КНР Компартія Китаю зазнала чотирьох ротацій партійного керівництва. Загалом таку еволюцію дослідники окреслюють як перехід влади від ідеологів до технологів, або ж технократів [Hong Yung Lee 1991]. На зміну маоїстській епосі пришов комуніст-прагматик Ден Сяопін котрий, розуміючи необхідність кадрового оновлення сприяв політичній реабілітації репресованих під час “культурної революції” але разом із тим не допустив цю категорію політиків до найвищої політичної влади, давши, таким способом, дорогу новим управлінцям з новим політичним мисленням. Взагалі можна сказати що саме Ден започаткував регулярну кадрову ротацію в партії. В середині 1980-х було прийнято постанову, згідно якої дві третини нових членів мали би бути не старше 35 років.

Після відставки перехідної політичної фігури Чжао Цзяна, якому закидали симпатії стосовно бунтарів на площі Тяньаньмень з початку 1990-х починає сходити політична зірка Цзян Цземіня. Новий Генеральний секретар ЦК КПК та Голова КНР продовжував поглиблювати економічні реформи дотримуючись разом з тим установки Дена на контрольованість процесів у країні. Цзяна називають представником нового покоління “технократів”, основним завданням якого було зробити реформи незворотними та зосереджувати більше уваги на вдосконаленні існуючих політичного та економічного механізму в країні. Насьогодні при владі перебуває т.зв. “четверте покоління” китайських керівників на чолі з Ху Цзіньтао. Це група лідерів партії та країни, яких можна умовно назвати ровесниками КНР (новий китайський лідер народився в 1942 р.) Їхній спосіб мислення та політична кар'єра склалися саме в період реформ, тому політичній філософії лідерів цієї категорії притаманні розуміння світових процесів і тенденцій а також нових перспективних напрямків модернізації, які мають перетворити Китай на сучасну технологічно розвинену країну.

Збереження динаміки економічних, соціальних та інших перетворень, на думку китайських лідерів, неможливе без використання партії як специфічного механізму, рольовий діапазон якого досить широкий і пов'язаний зі збереженням контрольованості процесів у всіх сферах життєдіяльності країни. КПК залишається “партією-державою”. Центральна та партійна влади нероздільні. З'їзди Компартії є основними дороговказами і їхні рішення лише обговорюються та легітимізуються формально вищим законодавчим органом країни – Всекитайськими зборами народних представників (ВЗНП) [Див. O'Brien 1990]. Секретарі партійних комітетів провінцій наділені широкими повноваженнями. Партійні структури впливають на призначення урядових чиновників, здійснюють контроль над державними підприємствами та освітою. Система кадрів держслужбовців в КНР передбачає 6 типів кадрів. З них другий тип – це функціонери КПК та керівники й співробітники апарату т. зв. демократичних партій. У відповідному документі однозначно заявляється про те, що саме “партія здійснює управління кадрами” [Система кадрів]. Можна погодитися з російським автором А.Поповим щодо того, що саме система номенклатури й працює як основний інструмент контроль КПК над ідейно-політичними та соціально-економічними процесами в країні [Попов 2007, 232].

Злиття партійних та державних посад значною мірою посилює владні повноваження проте супроводжується і негативними наслідками. Бюрократизація і, як один із наслідків корупція для сучасного Китаю є серйозними багатоплановими проблемами [Див. *Xiaobo 2000*]. За звинувачення в хабарництві в 2005 році було покарано 13 офіційних осіб міністерського рівня. Дуже часто застосовується практика смертної кари, про що повідомляється в пресі. Але, як свідчать офіційні цифри навіть виключна міра покарання аж ніяк не є профілактикою корупції.

Боротьба з останньою для КПК є проблемою досить делікатною, оскільки суспільству стає відомо чимало фактів участі саме партійних функціонерів у всляких незаконних обурудках.

Китай, разом із тим, можна назвати однопартійною країною лише з точки зору особливого статусу КПК. Разом і Компартією в країні діють ще вісім політичних партій, загальна чисельність яких трохи більше за 600 тис. Ці партії були створені ще в середині 1940-х, до моменту проголошення КНР і увійшли до Народної політичної консультативної ради, яку було скликано у вересні 1949 р. В офіційних документах КПК зазначається, що роль цих партій полягає в “реалізації практики співробітництва та консультацій Компартії Китаю з широкими колами громадськості”. На офіційному рівні вважається, що КПК очолює т. зв. “широкий патріотичний фронт” в рамках системи багатопартійного співробітництва під керівництвом комуністів. Їх не можна назвати опозиційними, адже понад 8 тис. їхніх членів посідають керівні посади у владі або органах юстиції. Вищий апарат “демократичних партій” практично перебуває на державній службі. Сьогодні вони об’єднують переважно представників інтелігенції. Багато хто з неї має гарні відносини за кордоном, особливо в колах китайської еміграції. На наш погляд діяльність цих партій більше пов’язана з пропагандистською функцією. Державна підтримка такої “керованої багатопартійності” спрямована на послаблення ідеологічного тиску як всередині так із зовні. Компартія, таким чином, намагається створити образ політичного плюралізму, продемонструвати своє прагнення до врахування думок всіх прошарків населення і, відповідно, довести, що найважливіші рішення в країні приймаються на основі унікального власне китайського політичного консенсусу.

Цим самим КПК прагне залишатися й надалі “архітектором” суспільства. Тенденція реформених років свідчила про те, що в зв’язку з подальшим розвитком ринкової економіки та, відповідно, розходженням державної та приватної сфер спостерігалася поступова втрата контроль парторганізацій над економічними суб’єктами. Кількість останніх збільшується і наявність партпрацівників очевидно не є доцільною для ведення економічної діяльності. Тому вище керівництво країни шукало способи, яким чином заповнити цю прогалину.

Після внесення доповнень до конституції 1982 та статуту КПК ідеї Цзян Цземіня щодо “трьох представництв” (кит. сань ге дайбяо) з лютого 2000 розпочато відповідну кампанію. Зміст цієї теорії полягає в тому, що роль КПК на сучасному етапі полягає в розвитку передових продуктивних сил (читай приватноринкових), прогресивному розвитку передової китайської культури та представленні широких верств китайського народу. Іншими словами, залишаючись робітничо-селянською КПК також виступає як виразник інтересів більшості населення взагалі. До партії дозволено приймати т. зв. “нових китайців” – представників сфери бізнесу та фінансів.

Таке теоретичне нововведення стало результатом дискусій в партії стосовно співвідношення ідеологічних гасел та реалій соціально-економічного життя. В наукових колах таке рішення Цзян Цземіня коментується як спроба КПК охопити своїм контролем бізнес-кола країни, які вже зараз впливають на політику на місцевому рівні а в перспективі можуть перетворитися на “спонсорів” опозиційного руху, слідуючи закономірності взаємопритягання грошей та влади.

На даний момент можна твердити, що таке рішення видається досить ефективним з точки зору подальшого слідування метафорі Дена “переходячи швидко річку обережно намагаючись каміння”, або ж керованості процесів у країні. Це своєрідна гра на випередження, адже поки що авторитарний режим для більшості підприємців приносить матеріальну вигоду. Допоки КПК забезпечує економічне зростання, до того часу вона користуватиметься лояльністю економічної еліти. І навпаки, китайський бізнес має побоюватися, що непрогнозованість та політична нестабільність зашкодять їхнім інтересам. Тому можна припустити, що в

найближчому майбутньому політична активність обмежуватиметься одержанням економічної вигоди. Але якщо підприємці відчують, що нестабільність супроводжуватиметься економічним занепадом то можуть скласти собою опозицію або ж зайняти нейтральну позицію. Коли в більшості країн демократизацію підтримали підприємці то поки що “червоні капіталісти” Китаю спираються на режим. Для КПК, в свою чергу, економічне зростання та вигоди від нього для широких верств, в тому числі й для бізнес-еліт, має першочергове значення. В такій ситуації якихось внутрішніх стимулів для політичної лібералізації не існує і її майбутнє пов’язане виключно з бажанням самої Компартії [Диксон 2005].

Зміни в соціальній опорі партії є відображенням нового ставлення до підбору та якості державних кадрів. Ця тема була завжди актуальна для китайської держави, оскільки стабільність останньої, враховуючи територію та кількість населення значною мірою пов’язана з роботою бюрократії, або іншими словами державних управлінців.

Протягом тривалого часу КПК позиціонувала себе як партія робітників та селян. В умовах економічних реформ її лави неодмінно почали поповнюватися інтелектуалами, бізнес-управлінцями та іншими професіоналами. Перехід від ідей класової боротьби до економічної модернізації призвів до зміни критеріїв підбору кадрів для КПК як ознака зміни пріоритетів державного будівництва. Коли в 1962 Мао закликав “ніколи не забувати про класову боротьбу” а в 1966 оголосив боротьбу тим елементам у партії, які “слідують капіталістичним шляхом” то в грудні 1978 ЦК КПК вже анонсує завершення класової боротьби та оголошує про те, що ключовим завданням КПК буде економічна модернізація. У доповідях Цзян Цземіня на з’їздах постійно наголошується на важливості “створення контингенту висококваліфікованих кадрів відповідно до курсу на революціонізування, омолодження, інтелектуалізацію та спеціалізацію, що має відповідати потребам соціалістичної модернізації” [Див. Цзян 2002; XV съезд 1997, 51-56].

Партія залишається кузнею управлінських державницьких кадрів. Стати її членом непросто. Прийом до її лав може тривати кілька років а кількість бажаючих в середньому у вісім разів більше від запланованого числа неофітів. Членство в партії символізує статус, владу, можливості та інколи привілеї. 70 млн. власників партквитків це приблизно лише 5% населення тому КПК є швидше авангардною політичною структурою, а не масовою. Відповідно до ідеї “трьох представництв” в 2001 р. Цзян Цземінь у промові на урочистому зібранні з нагоди 80-ти річчя утворення КПК запросив до лав партії приватних підприємців, власників, китайців-працівників іноземних компаній та спільних підприємств. Таким чином в соціальній опорі режиму з’являється чимала кількість тих, кого можна назвати рушійними силами економічних реформ.

Але не варто впадати в крайність, вважаючи, що КПК згодом перетвориться в партію „білих комірців”. Після тяньаньменьських подій 1989 року одним із висновків, зроблених партійним та державним керівництвом країни стало приділення більшої уваги ідеологічній роботі й ідеологічному контролю над суспільством. В опозиційних виступах брали участь навіть члени КПК. З’ясувалося, що лише наявність партквитка та участь у різних партійних заходах повністю не забезпечує лояльності до влади. Лейтмотивом багатьох виступів щодо цього питання була теза про важливість ідеологічної сфери як мобілізуючої і контролюючої, такої, яка створювала б певні рамки для дискусій і разом з цим не дозволяла порушувати основоположних офіційних висновків про історію КНР та КПК, роль Мао Цзедуну у процесах, що відбувалися в країні наприкінці 1950-х – в 1960-і рр.

В цьому плані з точки зору державницької ідеологічної доцільності зрозумілим є регулярні та жорсткі переслідування руху “Фалуьгун”, який в Китаї на-

брав таких обертів, що, вочевидь, почав являти собою певну ідеологічну альтернативу правлячій партії. За словами Лі Хунчжи, основоположника цього вчення, кількість тих, хто практикує відповідну методику “духовного оздоровлення” перевищує кількість членів КПК. Навіть якщо це і перебільшення все ж і так є очевидним, що до цього руху приєдналися мільйони людей в Китаї, навіть члени Компартії. Те, що “Фалуньгун” є жорстким ідейним опонентом КПК видно з документу під назвою “Дев’ять коментарів стосовно КПК”, розміщеного на сайті цього руху, де висловлюється різка дискредитуюча критика партії [Дев’ять коментарів]. Тому цілком аргументованою на нашу думку є характеристика “Фалуньгун” російським синологом Ю. Галеновічем як руху, який носить “політичний протестний характер” [Галенович 2002, 186].

Придушення “фалуньгунівської ересі”, як і продовження практики жорсткого партійного контролю над релігійними громадами пояснюється не лише прагненням партії зберегти ідеологічну першість та монолітність. Така практика, на наш погляд, є результатом перебування на вищих щаблях влади вже вище згаданого покоління “технократів” для яких релігія і духовні потреби взагалі суперечать атеїстичному й матеріалістичному вихованню.

Все ж ідеологічні процеси в КНР видаються складнішими за звичайне протистояння офіційної “теорії соціалізму з китайською специфікою” та різного роду ліберальних чи духовних течій. Китай не можна розглядати лише як сукупність державних інститутів та їхню взаємодію. Це перш за все цивілізаційне утворення, державна система якого є надбудовою. Реалізація комуністичних доктрин, зокрема маоїстської, хоча й призводила до руйнування традиційного культурного надбання проте навіть у таких діях простежувалася традиційні елементи (Велика кількість авторів вказує на відповідність легістських та моїстських соціальних установок подіям зокрема, періоду “культурної революції”). Стежачи за процесами в культурній сфері сучасного Китаю впадає у вічі прагнення вдихнути новий зміст в традиційну філософську традицію. Численні китайські історичні серіали, які вже дісталися й наших екранів практично культивують як необхідні державницькі патріотичні почуття, так і конфуціанські чесноти.

Отже, в сучасних умовах функції КПК як хранителя офіційних догм вдало доповнюються реформаторськими діями, що демонструє значну пристосованість до нової суспільно-політичної та економічної ситуації в Китаї. Компартія є швидше партією реформ, партією політичної та економічної еліти. Її апарат, використовуючи державний ресурс, забезпечує контроль над суспільством, керує процесів реформування. В зв’язку з цим не варто потрапляти в пастку термінів чи пропагандистський словосполучень, звертаючи особливу увагу на присутність термінів “соціалізм” чи “комунізм”. Американський дослідник М.Хант в цьому плані зазначає, що взагалі, поняття “ідеологія” є більш широким та глибшим, аніж те, що ми маємо на увазі під “формальною ідеологією”, яка використовується керівництвом країни. Тому, зокрема, для подальшого продовження дискусії стосовно ідеологічної ідентифікації КПК, на його думку, варто вийти за рамки усталених словникових понять про ідеологію а звернути увагу на еволюцію політичної фразеології [Хант 2001, 226-228].

Наприкінці визначимо кілька взаємопов’язаних функцій, які, на нашу думку, відповідають новому місцю та ролі КПК в рамках поєднання трьох начал: держава – суспільство – партія (партії).

Здійснення вищої політичної влади. КПК в своїй діяльності слідує “Чотирьом основним принципам” Ден Сяопіна, що стали політичним заповітом для наступних поколінь (дотримання соціалістичного шляху, принципу демократичної диктатури народу, лідерство Комуністичної партії та розвиток марксизму-ленінізму й ідей Мао Цзедуна). Компартія Китаю залишається своєрідною надбудовою та нервом державного механізму країни.

Координуюча. Партійне керівництво, як свідчать доповнення до статуту та практика між партійного співробітництва прагне тримати руку на пульсі думок та настроїв всіх прошарків населення, особливо інтелігенції та бізнес-еліт.

Мобілізаційна. Як пропагандистськими, так і організаційними методами КПК намагається забезпечити більшу керованість ідеологічно-політичними процесами. Це пов'язане з такою особливістю китайського менталітету, як звичкою жити в рамках певних ідеологем, або ідеологічних настанов, що дозволяє забезпечувати ідейну монолітність і, відповідно, більшу соціальну керованість.

Реформаторська. Якщо гіпотетично уявити КНР країною реально багато-партійною, демократичною, то чи не матиме це одним із наслідків гальмування реформ, про що неодноразово застерігав Ден Сяопін? Досвід, зокрема, Тайваню дає дві взаємодоповнюючі відповіді. Політична боротьба, звичайно відволікає значні сили політичної еліти від розв'язання нагальних державних завдань. Політичні партії, борючись за владу значною мірою діють у власних прагматичних інтересах. Але оскільки в попередню гоміньданівську епоху на острові було проведено економічні реформи і створено передумови для стійкого зростання власне сама економіка залишається сферою якоюсь мірою автономною, куди втручання з боку держави не є дуже істотним. Для Китаю процес реформ є незворотним але важливо, щоби він був і надалі стадіальним та керованим.

Презентаційна. На нашу думку офіційне вживання таких термінів, як “соціалізм з китайською специфікою”, “комунізм” разом з “демократія” тощо слугує виразником швидше не ідеологічного обличчя країни, а має підкреслювати особливу ідентичність, унікальність китайської держави [Mitchell 1989] І дійсно. Китайський спочатку експеримент з прищеплення капіталізму на ґрунті соціалістичної країни вже став “китайською моделлю” реформ, яка передбачає, зокрема, жорсткі засоби саме політичного контролю та управління суспільством.

ЛІТЕРАТУРА

- Галенович Ю.М. Заметки китаеведа.* Москва, 2002.
- Дев'ять коментарів про комуністичну партію** <http://www.epochtimes.com.ua/9comments>
- Диксон Б. Красные капиталисты в Китае. Партия, частные предприниматели и перспективы политических перемен.** Москва, 2005.
- Попов А. П. Политические системы и политические режимы в Китае XX века.** Москва, 2007.
- Система кадров – государственных служащих** // http://russian.china.org.cn/china/archive/politics/txt/2002-05/28/content_2032259.htm
- Хант М. Воссоздание истории международных отношений КПК // Китай в мировой политике.** Москва, 2001.
- Цзян Цзэминь. О социализме с китайской спецификой.** Москва, 2002.
- XV всекитайский съезд КПК – торжественное событие на пороге нового века.** Пекин, 1997.
- Hong Yung Lee. From revolutionary cadres to party technocrats in socialist China.** Berkeley, CA, 1991.
- Mitchell P. The Communist Party of China and Marxism, 1921-1985: a self-portrait // The Journal of Asian Studies, 1989, Vol.48, №1.**
- O'Brien K. Reforms without Liberalization: China's National People's Congress and the politics of Institutional Change.** New York, 1990.
- Xiaobo Lu. Cadres and Corruption: The Organizational involution of the Chinese Communist Party.** Stanford, CA, 2000.